

AHMET ÖZCAN • “Ama Eşkivalık Çağı Kapandı!”

AHMET ÖZCAN 1982 yılında Konya'da doğdu. Lisans eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 2006 yılında tamamladı. Yüksek lisans eğitimini Sabancı Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde Edmund Burke'ün siyasi düşüncesi üzerine yazdığı tezle 2009 yılında tamamladı. Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde başladığı doktora eğitimini ise "Modern Türkiye'de Son Kürt Eşkıyahlık Çağı" adlı teziyle 2014 yılında tamamladı. Özcan, halen İstanbul Gedik Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak ders veriyor. Özellikle siyasi düşünce ve Türkiye siyasetine yoğunlaşan Özcan'ın Türkçe, İngilizce ve Fransızca makaleleri ve kitap bölümleri ile çeviri çalışmaları yayımlanmıştır.
ahmetozcan.org/ayrimcisozluk.blogspot.com

İletişim Yayınları 2688 • Araştırma-İnceleme Dizisi 440

ISBN-13: 978-975-05-2523-0

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Akbaba dergisi, 5 Ocak 1962

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DIZIN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AHMET ÖZCAN

“Ama
Eşkıyalık Çağı
Kapandı!”

Modern Türkiye’de
Son Kürt Eşkıyalık Çağı
(1950-1970)

ÖNSÖZ

Hamit Bozarlan

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
SUNUŞ	
Eşkıyalık, Toplum, Devlet ve Şiddet • HAMİT BOZARSLAN.....	11
GİRİŞ YERİNE	
Sosyal ve Karşı-sosyal Eşkıyalık İkileminin Ötesinde: “Özgür-kuşlar” Olarak Eşkıyalar ve İktidar İstenci Olarak Mit	21
BİRİNCİ BÖLÜM	
“İlkel Devrimci”den “Halkın Düşmanı”na Modern Türkiye’de Eşkıyalığın Düşünsel Yeniden İnşaları	33
TÜRK EDEBİYATINDA EŞKIYALIK İHTİLAFI.....	33
Büyüleme: Yaşar Kemal’in soylu ve sosyal eşkıyaları.....	35
Büyübozum: Kemal Tahir’in mücrim ve karşı-sosyal eşkıyaları.....	40
Zıtların birliği: Karşıt eşkıya anlatılarında “devlet”in ikincilliği ile “mutlak ağa” imgesi.....	45
TÜRK SİNEMASINDA EŞKIYA ROMANTİZMİ VE ÖTESİ.....	47
TÜRKİYE’DEKİ EŞKIYALIK ARAŞTIRMALARININ ELEŞTİREL BİR TAHLİLİ.....	51
Ege eşkıyalığına odaklanan araştırmalar.....	53
Eşkıyalık ve Kürt meselesi.....	58

Ulusal Yazılı Basında ve Devlet Belgelerinde

Son Kürt Eşkıyalık Çağı (1950-1970)	65
GEÇ OSMANLI VE ERKEN CUMHURİYET	
DÖNEMLERİNDE EŞKIYALIK (1839-1950)	68
Osmanlı Devleti ile Kürt “eşkiya aşiretleri” arasında işbirliği ve savaş.....	69
“Eşkiya”dan “suçlu vatandaş”a: Eşkiyalık salgınının tasfiyesinde askerî ve hukuki tekniklerin gelişimi.....	75
“Masum Türk köylüleri”nden “dağlı canavarlar”a: Erken Cumhuriyet dönemi devlet söyleminde Kürtler.....	83
“AMA EŞKIYALIK ÇAĞI KAPANDI!”: ULUSAL YAZILI BASINDA	
SON KÜRT EŞKIYALARININ ARZ-I ENDAMI	91
“Doğu sorunu”nun yeniden keşfi.....	100
Eşkiyalık söylemleri.....	109
<i>Tarihî “sosyal eşkiya” mitinin reddi</i>	110
<i>“Eşkiya dünyaya hükümdar olmaz!”:</i> <i>Osmanlı eşkiyalığı nostaljisi ve Osmanlı Devleti’nin</i> <i>çöküşünün katalizörü olarak eşkiyalık</i>	110
<i>“Türk ulusunun düşmanları”:</i> Geç Osmanlı Devleti ve erken Cumhuriyet dönemlerinin “hain eşkiyalar”.....	112
Yanlış bir öngörü: Münferit vakalar olarak “Doğu” eşkiyalığı	114
Toplumun yozlaşması söylemi: “Şövalyelik çağı kapandı, eşkiyalık yozlaştı”	116
Trajik eşkiya mitinin reddi: “Eşkiya sevgisi utanç verici ve tehlikelidir”	117
Ulusal yazılı basında “Doğu” eşkiyalığı sorunu	119
<i>İtham: “Merkezi hükümetin aczi”</i>	119
<i>Hayret: “Köylüler, eşkiyalar neden tutar?”</i>	124
<i>Teklif: “Hepsini sallandırın!”</i>	129
SON KÜRT EŞKIYALIĞI VE DEVLET:	
SÖYLEMLER VE SİYASALAR	135
Kürt eşkiyalığının dirilişi ve Demokrat Parti iktidarı (1950-1960).....	135
“Eşkiya avı” siyaseti: Silah toplama, komando birlikleri ve askerî operasyonlar (1960-1970).....	145
Son Kürt eşkiyalığının alacakaranlığı: Komando baskınları ve sonrası (1970-1980).....	168
<i>Fırtına öncesi sessizlik</i>	179
<i>“Eşkiya”dan “terörist”e</i> <i>“devlet-millet düşmanı”nın dönüşümü</i>	182

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

<i>Kürtlerde Trajik Eşkîya Miti ile Son Kürt Eşkîyalığının Bireysel Örnekleri, Tarihsel Bağlamı ve Toplumsal Yapısı</i>	191
TRAJİK-EŞKİYA MİTİNİN İLK ÖRNEĞİ:	
SOYLU EŞKİYA ELO DÎNO	193
ÜÇ BİREYSEL ÖRNEK ÜZERİNDEN	
SON KÜRT EŞKİYALARI: KOÇERO, HAMİDO, HEKİMO	199
Soylu soyguncu Koçero: Elo Dîno'nun modern Türkiye'de yeniden dirilişi	200
Halk muhafızı Hamido: Eşkîya savaşı ve devlet	210
Sosyal aracı Hekimo: Eşkîyalık ve kan davası	219
MEHKÛM'DAN CENGAWER'E: SON KÜRT EŞKİYALİĞİNİN TARİHSEL BAĞLAMI VE TOPLUMSAL YAPISI	226
SONUÇ YERİNE	
<i>Suskunluğun Dili</i>	235
KAYNAKÇA	241
DİZİN	255

TEŞEKKÜR

Bu kitap, Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 2014 yılının Kasım ayında savunulan doktora tezime dayanmaktadır. Doktora tez danışmanım Zeynep Ç. Gambetti, henüz 2010 yılında kendisinin verdiği lisansüstü derslerden biri kapsamında yazdığım “From Bandit to Guerilla: The Transformation of the Form and Content of the Kurdish Rebellion against the Established Order” adlı makaleyi geliştirip sunacağım akademik bir çevre bulmam konusunda beni teşvik etmişti. Zira, 2011 yılında Floransa'da düzenlenen “12. Akdeniz Araştırma Buluşması”ndaki “Ayaklanmalar” adlı atölyede, son Kürt eşkıyalarının *adi* suçlarının *siyasallığını* ortaya koymaya çalışmışım. Türkçe ve Fransızca makaleler şeklinde yayımlanan bu çalışma, doktora tezimin temel gövdesini oluşturacaktı. O halde, yalnızca söz konusu fikrin tespit edilip geliştirilmesinde değil, aynı zamanda bir doktora tezi olarak çabılışmasında Zeynep Ç. Gambetti'nin katkısı ve rehberliği tartışmasızdır. Yine, doktora tez jürimde yer alan Selcan Kaynak, Zeynep Kadirbeyoğlu, Nedim Nomer ve Murat Yüksel'e müteşekkirim; zira, onların ortaya koydukları kuramsal ve yöntemsel eleştiriler ile tarihsel düzeltmeler, çalışmamın çıkarımlarını çok daha temiz ve güçlü bir hale getirdi. Elbette hem yüksek li-

sans hem de doktora eğitimime sağladığı destekten ötürü TÜ-BİTAK'a ayrıca teşekkür ederim.

Çözüm sürecinin devam ettiği 2013 yazında bölgede gerçekleştirdiğim araştırmada bir rehber, çevirmen ve de dost olarak yanımda yer alan meşhur eşkiya “Hekimo”nun oğlu Şivan Zeren'e teşekkürden fazlasını borçluyum. Yine, Hekimo (Hikmet Zeren), Ramazanê Botî, Şemsettinê İskender, Ezizê İskender ve Melê Necmettin'e çalışmaya sağladıkları derinlikten ve sınırsız misafirperverliklerinden ötürü ayrıca teşekkür ederim.

Diğer taraftan, doktora tezimin kitaplaştırılması açısından, başta Tanıl Bora olmak üzere İletişim Yayınları Yayın Kurulu üyelerine çok şey borçluyum. Yayın Kurulu'nun sunduğu kapsamlı eleştiriler sayesinde elinizdeki kitap, içinden çıktığı akademik kabuğu kırabilmiştir. Ayrıca, bu çalışmanın, Hamit Bozarslan'ın sunumuyla yayımlanması benim için bir onur olduğu kadar, çalışmanın kendisi için de bir zenginleşmedir. Dahası, Cengiz Çağla ve Ümit Kurt'a bu uzun süreç boyunca hep yanımda oldukları için teşekkür ederim. Son olarak, ailem adına bu kitabı, ablam Ayça (*Tanya*) Özcan'ın hatırasına ithaf ediyorum. Onun ince ruhu, sevdikleri üzerinden parlamaya ve yayılmaya devam ediyor.

İstanbul, 2018

Eşkıyalık, Toplum, Devlet ve Şiddet

HAMİT BOZARSLAN

Okuyucunun elindeki çalışma, Osmanlı-Türkiye tarihinde önemli bir rol oynayan, edebiyat ve sanat ehlinin ötesinde folklor araştırmacılarının da dikkatini çeken, ama sosyal bilimcilerin büyük ölçüde ihmal ettiği eşkıyalık konusunu sorunsallaştırmaktadır. Ahmet Özcan'ın araştırması, eşkıyalığın Yaşar Kemal ve Kemal Tahir'in eserlerinde tecessüm eden romantik ve "büyü-bozucu" okumalarını başarılı bir şekilde özetlemekte, ama bu okumaların ötesinde eşkıyalık olgusuna tarihsel-sosyolojik bir perspektiften yola çıkarak yaklaşmaktadır. Eşkıyalığı hem özel olarak mahalli, hem de genel olarak da Türkiye tarihinin bir konusu olarak değerlendiren kitap, bu ikili açılım sayesinde bir alt-disiplin olarak Türkiye'deki "sosyal tarih" çalışmalarını da yenileyebilmektedir.

* * *

Eşkıyalığın kendine özgü ve büyük ölçüde evrensel olan özerk bazı dinamiklere sahip olduğu, örneğin bir grup içi dayanışmayı, hiyerarşiyi ve "sır kültürü"nü oluşturabildiği, tutunmasını mümkün kılan dağları "mekânlaştırabildiği", devletin egemenliğine karşı ya da bu egemenliğin marjlarında bir şiddet üretebilme kapasitesi geliştirebildiği inkâr edilemez. Ru-

hi Su'nun seslendirdiği *Drama Köprüsü* türküsünde de dile getirildiği gibi, “mezar taşlarını koyun, adam öldürmeyi de oyun” olarak gören eşkıyalığa geçiş, son tahlilde sosyal dokudan kısmi bir kopuşu kaçınılmaz kılabilmektedir. Aynı şekilde, eşkıyalığı, kendine has bir ethosa sahip olan ama kendisini var eden, meşrulaştıran ve/ya mahkûm eden, öznel olduğu kadar evrensel bir niteliğe de sahip olan kültürel bir modelden yola çıkarak algılayabilmek mümkündür. Ama Özcan'ın çalışması, bir dizi diğer olgu gibi, eşkıyalığa da kendisini yaratan zaman-mekân denklemiyle belirlenmiş “mikro-iklim”in koşullarından, nesiller-arası devamlılıklar ve kopuşlardan, şiddet ve kolektif olarak şiddete atfedilen ihtilafli anlamlardan, beklentiler, korkular, efsaneleşme süreçleri ile belirlenen sosyal tahayyüllerden yola çıkarak da bakabilmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Kitapta sunulan son dönem eşkıya portreleri, eşkıyalığın “sosyal dokudan çıkışı”nın bile, bu dokunun gerilimleri ve krizleriyle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. Örneğin aşiret ilişkileri ve özellikle de “dağa çıkmayı” zorunlu kılabilen ve ikinci bir aşamada devletle de bir kan davasına dönüşen kan davaları, eşkıyalık olgusunun uzun bir dönem boyunca devam edebilmiş olmasını anlamamızı sağlamaktadır. Özcan'ın kullandığı kaynaklar, eşkıyalığın ancak kendisini fersah fersah aşan bazı dinamiklerle eklemlenmek şartıyla mahalli toplumsal belleklerin kilometre taşlarını oluşturabildiğini de göstermektedir.

Bu dinamiklerin başında doğal olarak iktidar ilişkileri, hatta tarihsel-sosyoloji bir muamma olarak iktidarlaşma/iktidarlaşabilme olgusu gelmektedir. Max Weber ve Charles Tilly'nin sosyolojisinden yola çıkarak, eşkıyalık ve devletleşme süreci arasında teorik ve kavramsal bir devamlılık ilişkisi kurabilmek mümkündür. Her iki sosyolog da devletleşme sürecinin temelinde güçlü bir iç dayanışmaya sahip olan bir grubun şiddete başvurma kapasitesinin yattığını öne sürmektedir. Bu şiddet, ilk aşamada hukuki ya da dinî bir meşruiyet söylemiyle beslenmemekte, belli bir mekândaki sivillerin tahakküm altına alınmalarını ve vergiye tabi tutulmalarını sağlayan bir iktidarlaşma kaynağı olarak kullanılmaktadır. Devletleşme, bu şiddet kapa-

sitesinin zaman içinde kurumsallaşması, kısmen de olsa ehlileştirilmesi ve –en azından teorik olarak– Eros ve Tanatos arasında birincisinin medinede, ikincisinin ise sınırlarda konumlandırılmasını mümkün kılan yeni bir denge kurabilmesi sayesinde mümkün olabilmektedir. Müstakbel bir devletin nüvesini oluşturan silahlı bir birlik gibi, eşkıyalık da yasa dışı, meşruyetini kendinde bulan bir şiddet ve şiddet ethosu üretebilmekte, ama müesses bir iktidara meydan okuduğundan kurumsallaşamamakta, varlığını bu iktidarın mümkün kıldığı marjlarla sınırlı kalarak devam ettirebilmektedir. Aynı şekilde, eşkıyalık değişik ekonomik formasyonların mümkün kıldığı sınıf ilişkilerine de bağımlı bulunmaktadır. Müesses bir iktidarın aksine, eşkıyalık, kontrol edebileceği ekonomik bir sistemin vergilerinden beslenememekte, varlığını kendisi dışında üretilen mahalli kaynaklara el koyarak sürdürebilmektedir. Bu kaynaklara erişme zorunluluğu değişik senaryoları mümkün kılabilir. Bunlardan kitapta da ele alınan ilki, bir eşkıya grubunun bağrından çıktığı muhit tarafından beslenmesidir. Ama bu mümkün olmadığında, eşkıyalık, mahalli devlet organları ve toprak ağaları gibi zengin katmanları “sosyal bölüştürücü” olarak tanımlayabileceğimiz bir şiddet yoluyla haraca kesebilmekte, ya da, tam aksine, kırsalda ve kasabalarda yoksul kesimlere karşı predatör bir talan politikası izleyebilmektedir. Aynı şekilde, grubun sahip olduğu şiddet potansiyeli de bu iki katmandan birine “kiralatabilmek”, bu şekilde eşkıyalık özerkliğini ve iç dayanışma ve hiyerarşi mekanizmalarını tümüyle kaybetmeden paralı bir askerliğe dönüşebilmektedir. Bu kaypak-konumluluk, eşkıyalığın mahalli koşullara göre hem Osmanlı dönemindeki ayanlık ya da Kürt coğrafyasında toprak ağalığıyla, hem de yoksul katmanlarla organik bir ilişki içinde olabilmemesini de açıklamaktadır. 1920’lerde özellikle Suriye’de önemli bir siyasi rol oynayan *abadayılık* (“kabadayılık”) olgusu da bu manevra sahasının şehirselleşmiş bir mekânda başarılı bir şekilde kullanılması olarak değerlendirilebilir.

Devletin oluşum sürecindeki şiddetle ortak bazı paydalara sahip olsa da son tahlilde eşkıyalığı devletten ayıran belir-

leyici fark müesseseseleşmemesidir. Eşkıyalık evreni, karar alma ve sorumluluk mekanizmalarını bireyselden kolektife aktaran devlet aygıtlarından çok, Kolombiya'nın kendilerine has ethosları ve ritüelleri, sosyalizasyon muhitleri ve sembollerini olan ve kendilerini “dünyaya tohum ekmek için gelmemiş olanlar” olarak tanımlayan delikanlılık yaşındaki kiralık katillerin evreniyle benzerlikler sunmaktadır. Devlet olgusunun temelinde zamanın, yani devamlılığın, mekâna ve kurumlara, zaman-mekân ilişkisini belirleyen güvene dönüştürülebilmesi yatmaktadır. Eşkıyalık ise devletin ve toplumun marjlarını bir “mekân”a dönüştürebilmekte, ama mekânın zamanla ilişkilerini sağlayamamakta, bir olgu olarak kendisini yeniden üretebilmekte, ama harekete geçirdiği grupların tarihsellik kazanmasını imkânsız kılmaktadır. Güçlü bir iç dayanışmaya sahip olabilmek ya da içinde geliştiği sosyal muhitin zenginleri ya da yoksullarıyla yakın bir ilişki kurabilmek, kendi başına uzun erimli bir otoritenin ve dolayısıyla da iktidar ilişkilerinin pekiştirilmesine, elde edilen kaynakların, tecrübelerin ve grup içi belleğin nesillerarası aktarımlar yoluyla kurumsallaşmasına ve bilinen tabirle “dünyaya hükümrân olmaya” yetmemektedir. Eşkıyalık, toplumun bağrından gelip toplumun mekânsal marjlarına yerleşebilmekte, ama aynı zamanda da kendisini bu marjlarda tükenmeye mahkûm kılmaktadır.

* * *

Ahmet Özcan'ın çalışması, eşkıyalaşmış “kolektif aktörler” ve şiddet pratiği arasında yakın bir ilişkinin olduğunu gösteriyor: eşkıyalığın ancak kendi şiddet kaynaklarını oluşturma koşuluyla var olabileceği düşünülebilir, ama eşkıyalık, aynı zamanda, devletin ve toplumun marjlarında oluşan bir şiddet rezervuarını da oluşturmaktadır. İktidar-eşkıyalık ilişkisi, her şeyden önce, birbirleriyle taban tabana zıt dinamiklerin çatışması, bir direniş ve tedip denklemi olarak ortaya çıkmaktadır. Eşkıyalığın “tedip” edilmesi, devletin oluşması, yayılması ve kurumsal bir derinlik kazanması sürecinde doğal olarak belirleyici bir rol oynamaktadır. Kurumsal bir pratik olarak tedip,

devletin askerî ve sivil bürokrasilerinin iç irtibatının sağlanmasını, askerî merkezlerin ve yeni yolların kurulmasını, telgraf, radyo ya da telsiz gibi iletişim ağlarının oluşturulmasını ve dolayısıyla devletin topografik egemenliğinin oluşturulmasını da beraberinde getirmektedir. Devletin etnografik-sosyolojik bir boyuta da sahip olan söyleminin oluşması eşkıyalığın (ve günümüzde “terörizm”in) tanımlanabilmesini, bir güvenlik haritasına yerleştirilmesini, askerî okullarda verilen eğitim ve sahadaki icraat sayesinde kurumsallaştırılmasını gerektirmektedir. Bu söylem belli bir oranda devletin hem dışa hem de kendisine tuttuğu, kendisine ürettiği gerçekleri, kavramları, kategorileri yansıtan bir ayna rolü görmektedir. Son olarak da İtalyan edebiyatçısı Mario Rigoni-Stern’in romanlarında görüldüğü gibi tedip, genç bir devletin “sınırlanması/sınırlaşması”nı, başka bir tabirle Westfalien bir nitelik kazanmasını sağlayabilmektedir; ama bu “sınır oluşturma”nın bedeli, sınır bölgesi sakinlerinin devamlılığının kesilmesi, farklı ve çoğu kez düşman kamplardan birine mutlak aidiyet gösterme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmalarıdır. İktidarlar doğal olarak kontrol edemediği sınır-aşırı ilişkileri şekavet ve ihanetle eş tutmaktalar. Avrupa sınır halklarının kimliklerinde ve tarihsel bilinçlerinde önemli bir rol oynayan bu olgu, Türkiye’de de gözlenebilmektedir. 1931’deki bir makalesinde, *Cumhuriyet*’in başyazarı Yunus Nadi, Kürtlerin kaçakçılığı bir “hiyanet” ya da utanç verici bir faaliyet olarak görmediklerini yazmaktaydı. Aralık 2011’de Roboski’de öldürülen 34 Kürt genç de hem iktidar hem de ana akım medya tarafından kaçakçı olarak tanımlanmıştı. Oysa ki söz konusu olan sınırların böldüğü ailelerin, aşiretlerin, tarihatların, sosyalizasyon ağlarının devamlılıklarını sağlamaya çalışmalarının iktidar tarafından kaçakçılıkla eş tutulması ve “eşkıyalaştırılması” idi.

Ama Özcan’ın çalışması, eşkıyalık, şiddet, toplumsal bağ ve egemenlik arasındaki ilişkinin hiçbir şekilde bu devlet oluşturuca “tedip” pratiğiyle sınırlı kalmadığını da gözler önüne sermektedir. Doğası itibariyle çok anlamlı sosyal bir olgu olan eşkıyalık, bazı durumlarda “romantik” okuyuşları haklı çıkara-

cak bir şekilde gerçekten de isyancı bir boyut kazanmakta, toplumun marjlarında ama toplumsal beklentilerle beslenen bir direniş temsil edebilmekte, ya da en azından bu şekilde algılanabilmektedir. Burada da söz konusu olan hem öznel hem de evrensel bir olgudur: toplumun mağdur katmanları kendi öz teşebbüsleriyle gerçekleştiremedikleri adalet ve intikam beklentilerini kendi sinelerinden çıkmış ama marjlarda mekân tutmuş aktörlerden bekleyebilmektedirler. Eşkıyalığın Avrupa toplumlarında efsaneleşmesinde ya da Kürt toplumunun *deng-bejlik* geleneğinde bu denli önemli bir yer tutmasının temelinde, kurumsallaşamamakla birlikte nesilden nesile yeniden canlanan, adaleti yeniden tesis eden, geçmiş zorbalıkları hiçbir şekilde unutmayan ve hiçbir şekilde affetmeyen, neredeyse ilahi bir niteliğe sahip bir intikam, tarihsel bir öç beklentisi bulunmaktadır. Kıvılcımlı ve Hobsbawm'ın "ilkel isyancı" ya da "sosyal eşkıyası" bazı koşullarda bu beklentiye cevap verebilmekte, hatta ikinci bir aşamada Balkan örneklerinde görüldüğü gibi, siyasi, millî ya da dinî bir "dava"nın gönüllü savaşçısına dönüşebilmektedir. Ama bu "ideal-tip" eşkıyalığı tek başına temsil edememektedir. Tam aksine, Osmanlı İmparatorluğu'nun "muhteşem yüzyıl"ının tarihsel travmasını oluşturan ve biraz da basitine kaçılarak Celali isyanları olarak adlandırılan ama gerçekte birbirlerinden çok farklı aktörlerin özerkleşmesiyle belirlenen "şiddet hali", eşkıyalığın yerel iktidar erklerinin, hatta merkezin milis gücüne de dönüşebileceğini göstermektedir. Aynı şekilde, merkezi bir iktidar ihtiyaç duyduğu ama kurumsal/hukuksal nedenler ya da mahalli kaynaklara ulaşmakta çektiği güçlükler nedeniyle üretmediği bir şiddete, normal koşullarda "tedip" etmesi gereken eşkıyalık sayesinde sahip olabilmektedir. İbn Halduncu olarak tanımlayabileceğimiz bir perspektiften yola çıkarsak, devletin kendi dışında üretilen şiddeti sınırlaması, ama tümüyle yok etmemesi, kontrol ettiği ve itaat ve vergi dayatabildiği "mahzen"i derinleştirirken, kenarlarında hem itaati hem de vergiyi reddeden bir "siba"yı koruması zorunludur. Devletin, Norbert Elias ve Weber'in önerdikleri modelde önemli bir rol oynayan "şiddet tekeli"ni

oluşturma projesini en azından teorik olarak terk edemeyeceği açıktır. Şiddetin tek meşru aktörü olma iddiasından vazgeçen bir devlet, egemenlik sahasını diğer milis güçleriyle paylaşan ve olsa olsa onlara nazaran *primus inter pares* konumunda bulunan bir milise dönüşebilir. Ne var ki, bu teorik zorunlulukla önemli bir tezat teşkil etse de, devlet, aynı zamanda “satın alınabilecek” bir Şiddet potansiyeline sahip marjlara da gereksinim duymaktadır. Bu gelenek, Kozak, Basij ya da Korucu gibi paramiliter birimlerine sahip olan günümüzün anti-demokrasilerinde, hatta yabancı ya da özel sektöre dahil olan askerî güçlere başvuran modern demokrasilerde de devam etmektedir. Devletin kendi dışında üretilen Şiddeti hem tedip hem de muhafaza etmesiyle belirlenen bu ikili konum, 19. yüzyılda Kürt emirliklerinin yok edilmesinden 1980’lere kadar Kürt eşkıyalılığının tarihini de belirlemiş bulunmaktadır. Örneğin 1915 Ermeni soykırımında devlet hem Kürt bölgelerinde hem de diğer mıntıkalarda resmî olarak “çete” istihdam etmiş ve bu çeteleri katliam ve talanın mümkün kıldığı ganimetle mükâfatlandırmıştır. Aralık 1987’de *Nokta* dergisine verdiği röportajda “Hıristiyanlarla ve PKK ile her zaman savaşmış” olmakla övünen, ama en önemli icraatı 10 jandarma neferini öldürdükten sonra “eşkıyalaşması” olan Jırki Aşireti’nin lideri Tahir Adıyaman’ın 1980’lerin sonunda devletçe affedilip “koruculaştırılması” da eşkıyalılığın devlete karşı direnmeden paramiliter bir yapıya dönüşmesinin en bariz örneklerinden birini oluşturmaktadır.

* * *

Eşkıyalılık ve devlet arasındaki bu gerilimler ve geçişkenlikler, Fransız filozofu Pierre Hassner’in ve İngiliz savaş tarihçisi John Keegan’ın ele aldıkları “burjuva ve barbarlık” diyalektiğinin önemini de göstermektedir. “Burjuva”nın hâkimiyet söyleminde Şiddet, kendisini belirleyen üstün medeniyetin değerlerini savunmanın *olmazsa olmaz* koşulu olarak ortaya çıkmaktadır. Özcan’ın çalışması, müesses ve meşru bir güç olarak devletin üstünlüğünün aynı zamanda etnik bir grubun üstünlüğü anlamına geldiğini göstermektedir. Hâkim grubun elitleri ken-

di gruplarını “medeni”, “kibar”, “adil”, “kanunsever” olarak algı-larken, “eşkıyalığı” üreten ya da barındıran etnik grup mede-niyetin dışında seyreden, kanun kavramını tanımayan ve ka-ba bir güce, salt içgüdüye ya da dış dünyanın manipülasyonla-rına teslim olmuş bir grup olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, sanıldığına aksine Kemalist Türkiye’de, Kürtlerin varlığı sis-tematik bir şekilde inkâr edilmemekte, ama Kürtler, mazlum Türk “etno-sınıfı”nı ezen feodal ve gaddar, “irtica”yla ya da “karısını kızını başkasına peşkeş eden Kızılbaş”lıkla belirlenen bir “etno-sınıf” olarak ortaya çıkmaktadırlar. 1920 ve 1930’lar-da Yusuf Mazhar (Aren)’in ve *Kadro* dergisinin Ararat ve Der-sim yorumları bir “özne” olarak “Türklük” ve bir “nesne” ola-rak “Kürtlük” arasında kurulan bu tezat üzerine kurulmuştur. 1925’te Şeyh Said İsyanı’nın bastırılmasını “Türklüğün” bar-barlığa karşı verdiği bir “mefkûre savaşı” olarak gören Kema-list iktidar, 1930’ların sonunda Naşit Uluğ’un tabiriyle Dersim’i “Türkleştirme-medenileştirme” misyonuna soyunmaktadır. *Kadro*’nun ve Uluğ’un söyleminde, Türklük ve medeniyet öz-neli ve evrenseli belirleyen tamamlayıcı kavramlar olarak değil, tümüyle özdeş, birbirlerini koşullandıran kavramlar olarak al-gılanmaktadır. Bu söylemin çok-partili dönemde tümüyle terk edilmediği görülmektedir; bununla birlikte, 1950’lerden son-ra eşkıyalık daha çok “geri kalmışlığın” sebebi ve sonucu, ko-sulu ve bedeli olarak algılanmaktadır. Gerçi Özcan’ın aktardığı Çetin Altan, devletin bölgede halk tarafından kendi devleti ola-rak görülmediğine dikkat çekmektedir; ama İsmail Cem’in de katıldığı bu tespit, devlet nezdinde, Kürtlerin eşkıyalığı üreten, barındıran ve koruyan “suçlu vatandaşlar” olarak addedilmesi-ni engelleyememiştir. Tam aksine, eşkıyanın ölü bedeni, dev-letin, hâkim milletin, “kanun”un zaferi ve bunlara itaatsizliğin “kaçınılmaz sonucu” olarak teşhir edilebilmektedir. Kürtlüğün sınır ötesiyle oluşturduğu ve birçok ekonomik ve sosyal boyu-tu bulunan devamlılık, Kürtlük-eşkıyalık-sınırsızlık şablonu-nun idari-coğrafi tahayyülün oluşmasında belirleyici bir rol oy-namasını sağlamıştır. 1927-1930 Ararat isyanı gibi Barzani baş-kaldırısı da bu coğrafi tahayyülün travmatik bir boyut kazan-

masında önemli bir kilometre taşı oluşturmuştur. Özcan'ın aktardığı gazeteci Halit Çapın, 1960'larda, devletin "halk tarafından desteklenen" eşkiyalar karşısında aynı zamanda "medenilere has" (ve bu nedenle de aslında sahip olunan gücü gizlemeye yönelik) bir aşağılık kompleksinin geliştirdiğini de göstermektedir: "Gerçek korkunçtur ama adamlar bizden üstündür. Bunu kabul etmek gerek... Fizikman üstün, arazi bilgisi bakımından üstün, espionaj bakımından üstün... Çevre bizimle, kanunla birlik değil... Onların rahat jandarma vurma yeteneği var... Bizimse rahat eşkiya vurma yeteneğimiz yok..."

Çapın'ın dile getirdiği bir "pranga olarak medeniyet ve kanun" simgesi, Hassner ve Keegan'ın ele aldıkları "burjuva-barbar" diyalektiğinin mutlak anlamda negatif bir nitelik kazanabileceğini ve diyalektik niteliğini kaybedebileceğini, olumsuzun çok-boyutlu ve çok daha derin bir olumsuzlukla aşılma-ya çalışmasına yol açabileceğini göstermektedir: "burjuva", "barbarlığa" karşı "barbarca" davranma, başka bir deyişle kendi "medeni" âdet, ilke, hukuk ve kodlarını askıya almaya mecbur olduğunu dile getirmektedir. Ama "barbarlık" mekânında "barbarlar gibi davranma"yı, 1970'lerde olduğu gibi askerlerine mahalli kıyafetler giydirerek "komando harekâtları" düzenlemeyi, "barbarları" yok etmeyi ya da birbirlerine kırdırmayı tercih eden bir devletin kendisi de son tahlilde "barbarlaşma" sürecine girmekte, "barbarlığa" atfettiği kodları kendi bünyesinde, hatta doğrudan iktidarının merkezinde de uygulamaya koymak zorunda kalmaktadır. Hannah Arendt'in de isabetli bir şekilde önerdiği gibi, Avrupa ülkelerinin "barbar" kolonilerinde uyguladıkları "barbar" şiddetin günün birinde Avrupa'ya, yani medeni "burjuva" öz-mekâna dönmesi kaçınılmazdı. Bu olgu yakın Türkiye tarihinde de sıkça görülmektedir. Bu sunuşta, günümüzdeki ÖSO, PÖH ya da JÖH gibi örneklerle değinmeden, zamanında büyük bir fırtına koparan ama bir yıl gibi kısa bir sürede eski yıllıkların sayfalarına terk edilen Susurluk skandalıyla yetinelim: Susurluk kazasının ortaya çıkardığı "üniformalı çete", "barbar" mekânda işlenen faili "meçhul" cinayetlerin son kertede medinenin göbeğine taşındığını göster-

mekteydi. 1980'lerde radikal-sağ, emniyet güçleri, uyuşturucu ve kumar ağları ve koruculuk kavşağında kurulan ölüm tugayları, 1990'ların ikinci yarısında artık devleti teslim alabilmekte, "barbarlık"tan elde edebildikleri güvenlik rantını ve şiddet potansiyelini devletin tepesindeki kanlı hesaplaşmalarda kullanabilmekteydiler.

* * *

Özcan'ın isabetli bir şekilde dile getirdiği gibi, 1950'lerde ve 1960'larda basında büyük bir yankı yaratan Kürt "eşkıyalık" olgusu, 1970'lere varıldığında artık "alacakaranlık" anlarını yaşamaktaydı. "Eşkıyalık çağı"nın sona ermesi, Türkiye'nin ve sınır-aşırı Kürt toplumunun geçirdiği hızlı değişimler, siyasetleşme, radikalleşme ve askerileşme süreçleriyle olduğu kadar, bölgesel krizlerle de yakından ilgiliydi. Toplumsal dinamikler, kırsaldan şehirlere, toprak ağalarından ya da aşiret reislerinden plebiyen kategorilere, "aksakallılar"dan delikanlılık yaşlarındaki gençlere kaymaktaydı. 1970'lerin ve 1980'lerin göçü ve 1990'ların köy yakmalarıyla ivme kazanan kentleşme süreci de klasik olarak tanımlayabileceğimiz bir eşkıyalığın devam etmesini imkânsızlaştırmaktaydı.

Ama son otuz yılda Ortadoğu'nun bir kısmında gözlemlenen ve devletleri de içeren milisleşme, paramiliterleşme ve şehir savashları olguları, en güçlü olduğu dönemlerde bile devletin ve toplumun marjlarında kalan eşkıyalığın çok ötesinde yeni şiddet dinamiklerinin ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Bu olguları eşkıyalıkla başlayabilecek bir şecereye oturtabilmek doğal olarak mümkün değildir. Ama bu olgular gibi devleti, toplumu, direnişi, zoru ve şiddeti sorgulayan eşkıyalık da, tarihçilerin ve genel olarak sosyal bilimcilerin önemli konularından birisi olmayı hak etmektedir.